

Kvinner, islam og smerte

AV ANNA LUISE KIRKENGEN

ONOFRI/ANNA LUISE KIRKENGEN

Intervju med religionshistoriker og islamkjenner Kari Vogt

Førsteamanuensis ved Institutt for kulturstudier og orientalske språk (IKOS) Universitetet i Oslo

«Shia-muslimske gråte- og klageritualer i dagens Iran er vevd inn i en svært fortettet kontekst.

De kan ha mange ulike betydninger, og det faktisk samtidig. Det ville derfor være en spennende og krevende forskningsoppgave å bringe på det rene hvordan de som deltar i slike ritualer til enhver tid vet hvilke betydninger som gjelder her og nå, om alle tolker anledningen likt, og hvordan de tilstedeværende formidler sin egen tolkning til andre.»

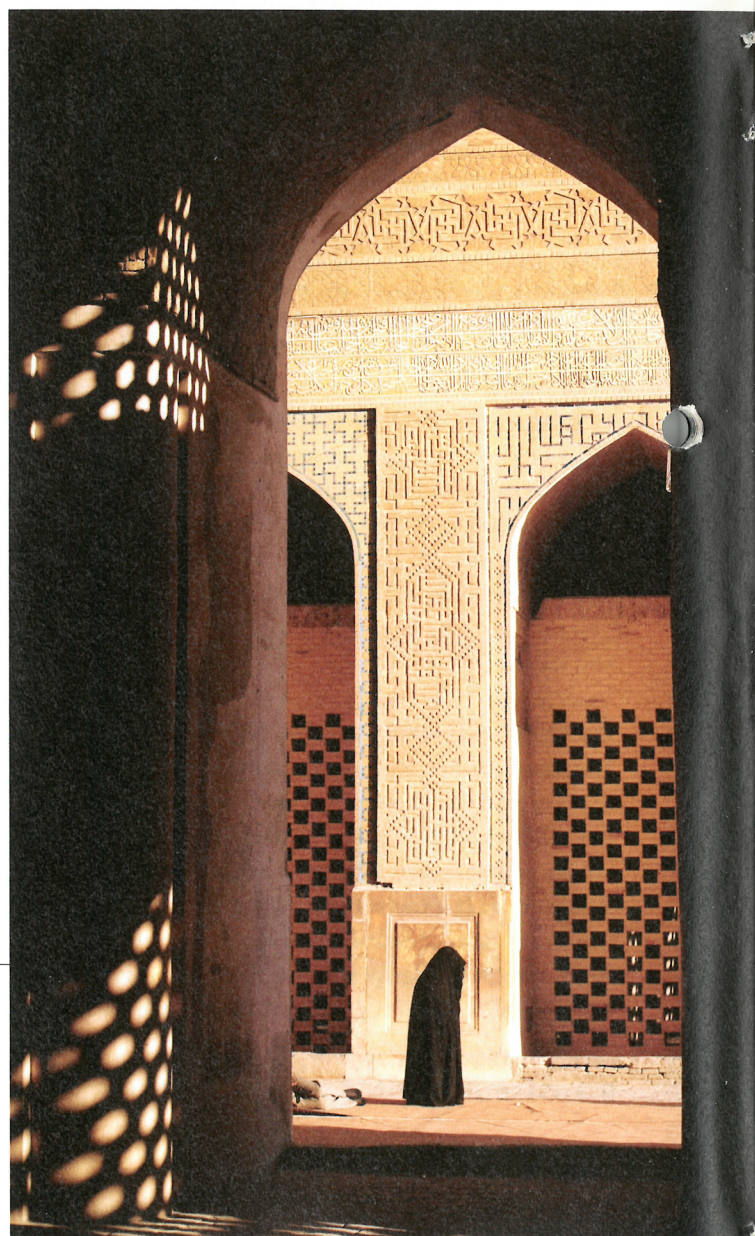
Slik svarer religionshistoriker Kari Vogt på spørsmålet om smerte er et legitimt uttrykk for islamske kvinner – og om det knytter seg kvinneære til å uttrykke smerte offentlig.

Det blåser kaldt og en sur vind trekker tvers gjennom min kåpe som er valgt feil i anledning dagen og stedet: trappen ved Majorstuhuset. Vi har via e-post avtalt å møtes her, Kari Vogt og jeg, før vi bestemmer oss for et lunt krypinn med mat.

Jeg vet at hun har hatt noen lange dager i det siste fordi hun uken før var på tjenestereise i Roma. Hennes islamkunnskaper gjør henne ettertraktet som kommentator og rådgiver i ulike sammenhenger. Den «romerske» sammenhengen var et møte i et råd som veileder europeiske katolske biskoper i spørsmål angående relasjoner mellom den katolske kirke og muslimske land. Vatikanstatens utenrikstjeneste drøfter sitt forhold til islamske regjeringer. En av Pavens siste store taler i sitt hjemland, Tyskland, har vakt betydelig forargelse i den muslimske verden. Hendelsen er et av mange aspekter som tilhører den politisk-diplomatiske sfære i Vatikanet. Og der sitter det ikke mange kvinner ved bordet når rådgivere møtes.

Kvinne i en moské i Isfahan, Iran.

FOTO: VALERY SHANIN

Omsider har vi funnet et godt bord i et varmt rom med italiensk mat og vin i vente. Så langt, så vel. Nå kommer det vanskelige: å spørre presist om noe man ikke vet nok om, men trenger å vite ganske differensierte ting om for å kunne håndtere noe helt annet. I mitt tilfelle handler nøden om å kunne håndtere en forespørsel om veiledning av en ung forsker. Forskningens emne er medisinsk høyst relevant fordi medisinsk sett er det ytterst uhåndterlig: behandling av kronisk smerte uten sikre medisinske funn blant kvinner, spesielt blant minoritetskvinner, og blant disse igjen kvinner fra muslimske land.

– Kari Vogt, min egen forskning om følger av sosialt fortiet krenkelse tilsier at slik erfaring ofte kommer til uttrykk i smerte. Finnes i islamske samfunn legitime måter gjennom hvilke kvinner kan gi uttrykk for smerte – og inngår smerte i en forestilling om kvinners dyd og ærbarhet?

– O ja, i aller høyeste grad. Men jeg må umiddelbart presisere: jeg sikter nå til shia, og jeg snakker om Iran. Sunni og shia har ulike tradisjoner, sunni og shia i ulike land praktiserer på ganske ulik vis både klage og ritualisert smerte. Det er viktig å gjøre dette klart. Det er viktig både for å kunne besvare spørsmålet med henblikk på kvinners offentlige smerteuttrykk og med henblikk på hvorvidt smerte kan knyttes til ære eller ikke, og da igjen spesielt med tanke på kvinner.

– Siden du så sterkt uthever at det er viktig med avgrensning med henblikk på sted og religionsretning, gjelder det også for tid?

Ja, hvis vi enes om at tid som forløp og prosess – slik som tradisjoner blir bygget – er en måte å avgrense tid, og en annen måte er tid som aktuelle forhold enten her hos oss eller i andre land. Jeg mener vi må også trekke en grense mellom den tiden vi kaller tradisjon og den som handler om dagens politiske og kulturelle brytninger. Det skjer nemlig mye nå i Iran, og ting er i stadig endring, i betydelig endring til og med.

– Kan man skjønne hva som skjer nå – og hvordan tradisjonelle betydninger skifter – uten å kjenne til hvordan tradisjonene er forankret?

– Avgjort ikke. For å kunne drøfte hva som skjer i våre dager, og hvordan dette kan tenkes å påvirke ritualenes betydning, må jeg gå tilbake i tid. Bare da blir det synlig hvilken mening som tradisjonelt har vært knyttet til gråt, klage og offentlige smerte. Og bare derfra, fra historien og tradisjonell religiøs praksis, åpner det seg innsikt i det komplekse og ganske forvirrende bilde man ser utfolde seg i dag når klage, sorg, gråt og smerte blir iscenesatt.

– Med begrepet iscenesettelse sikter du til at disse fenomener inngår i bestemte ritualer og ritualiserte sammenhenger?

Ja, offentlig klage og gråt er sterkt ritualisert. Det dreier seg om fenomener som alle får inn med morsmelken, så å si, altså allment kjente og godtatte uttrykk. Folk er så sterkt sosialisert inn i disse uttrykkstradisjoner at de kan bryte ut i gråt så det spruter, nærmest på flekken, som om du trykker på en knapp. Det forbløffer mennesker fra vestlige land. Offentlig klage og gråt tilhører grunnstrukturene i det sosiale liv i Iran, og disse er så sterke at de ikke blir utvisket eller opphevet av annen oppdragelse, for eksempel det å vokse opp i en kristen familie.

– Hva betyr det å klage høyløyt og gråte i felleskap med andre og i andres påsyn?

Kari Vogt nøler litt med å svare, og det virker som om hun vurderer hvor hun kan anta at hennes samtalepartner har sin «baseline». Det er åpenbart at spørsmålet røper «naivitet» i forhold til emnet, og at svaret må utformes med det for øye. Hun tar sikte på å begynne med begynnelsen.

– Klagen og gråten er knyttet til ritualiserte personhistorier, helt fra islams opprinnelse. De handler om martyrdom, om ritualisert tragedie, de forteller om kvinners og barns lidelser, de inkluderer både menn, kvinner og barn. Man gråter over tragiske skikkelser slik som Imam Husayn og hans lille sønn Ali.

Kari Vogt gir et lite riss over islams historie fra hendelsen ved Ghadir Kumm, et vanningssted hvor profetens følge rastet på veien hjem fra pilegrimsferden til Mekka i året 632. Der hendte det som oppfattes som profetens oppdrag til sin fetter og svigersønn Ali om å videreføre profetens oppgave. Slik blir Ali den første imam. Han blir myrdet i moskeen i Kufa i året 661. Ali og Fatimas sønn Husayn fører arven videre, men han blir drept i et tragisk slag ved Karbala, der fienden nekter ham og hans menn og familie vann og til slutt dreper både Husayn og mange i hans følge. Til og med hans seks måneder gamle yngste sønn, Lille Ali, blir drept da faren ber om vann for sønnen. Derfor blir tørste og lidelse sentrale metaforer i shiaenes religiøse fortellinger. Disse hendelser minnes i den årlige, ti dager varende

festen Muharram. Da gjennomføres prosesjoner hvor de troende påfører seg smerte. Det oppføres pasjonsspill til minne om Husayns lidelse som handler om den rettferdige lidelse og om skyld og soning.

Med klagen og gråten kan både menn, kvinner og barn vise, at de har evne til å sette seg inn i andres lidelse og tragedie, altså at de har evnen til empati. Dessuten er gråt og klage uttrykk for skyld for ikke å ha hjulpet eller å ha kommet til unnsetning. Derfor representerer uttrykkene kilder for anerkjennelse.

– Blir kvinnene anerkjent for en rolle eller funksjon som «gråtekoner», eller kan kvinner få anerkjennelse for sin egen smerte?

Det finnes prominente og sterke kvinneskikkelser i islam som har en betydelig vekt som forbilder for muslimske kvinner. Blant dem er Umm Salama, en av profetens hustruer. Men fremfor alt står Fatima, profetens datter, og Zaynab, imam Husayns søster, som modeller og som eksempler for tragiske kvinneskikkelser. Fatima mistet sin far, profeten, og sin mann Ali. Hennes lidelse representerer kvinners lidelser. I hennes skikkelse finnes trøst for kvinner som mister sine. Hun tilbyr identifikasjon. Knyttet til Fatima kan kvinner uttrykke egen lidelse i både ritualisert og legitim form. Slik lidelse er kilde til både anerkjennelse og ærbarhet, altså sosial respekt.

Kari Vogt snakker fort og engasjert. Dette er helt åpenbart baskunnskap i hennes store og kompliserte kunnskapsfelt. Hennes differensierte og intense fortrolighet med et stoff som er like fremmed som kinesisk for hennes samtalepartner, blir tydelig. Det er faktisk ikke lett å holde «notatskritt» med fortelleren. Notatene har forlenget fortrenget og sprengt den på forhånd foretatte tredelingen av notatblokken under spørsmålene: inngår smerte i en forestilling om dyd og ære, i kjønnnet presentasjon av lidelse, i de tillatte uttrykk for det forbudte?

Ja, kvinner kan skrive og tolke sin smerte inn i den store, religiøse sammenheng gjennom profetens datter, Fatima al-Zara, Fatima den strålende. Som Alis ektefelle og mor til en ått av frelsere er hun blitt gjenstand for store æresbevisninger. Hennes fødsels- og dødsdag markeres over hele den shia-muslimske verden, og hun tilskrives de samme overnaturlige egenskaper som sin ektefelle og sine sønner. Hun er en av «de fjorten rene sjeler» sammen med profeten og de tolv imamene. Hun er som de tretten menn ufeilbarlig, allvitende og uten synd, ifølge shia-teologene.

– Dette gir meg assosiasjoner til fenomener knyttet til Maria, Jesu mor, og hennes betydning for hvordan kvinner i Latin-america kan vinne både ære og anseelse gjennom lidelse som likner på Marias, altså gjennom å miste barn, spesielt sønner. Kan man tenke i analogier her?

– Ja, så avgjort. Fatima fremheves som den gode mor og hustru. Hun fremstilles som en islamsk Maria-skikkelse og som et forbilde på moderskap og kvinnelighet, og forbindelsen mellom Fatima og Maria, Jesu mor, understrekes også i mange mytiske beretninger. Begge fremstilles også som sørgende mødre. Også imam Husayns søster, Zaynab, er sentral. Hun ble tatt til fange ved slaget nær Karbala. Hun vitnet som fange foran den onde kalif Yazid. Hennes vitnesbyrd fikk stor betydning for at hennes brors verk kunne videreføres. Hun reddet på denne måten islams sak. Innen shia er hele imam-ætten hellig, kvinner som menn. Og at flere kvinner i Alis slekt har en fremtredende plass, er et særtrekk ved shia.

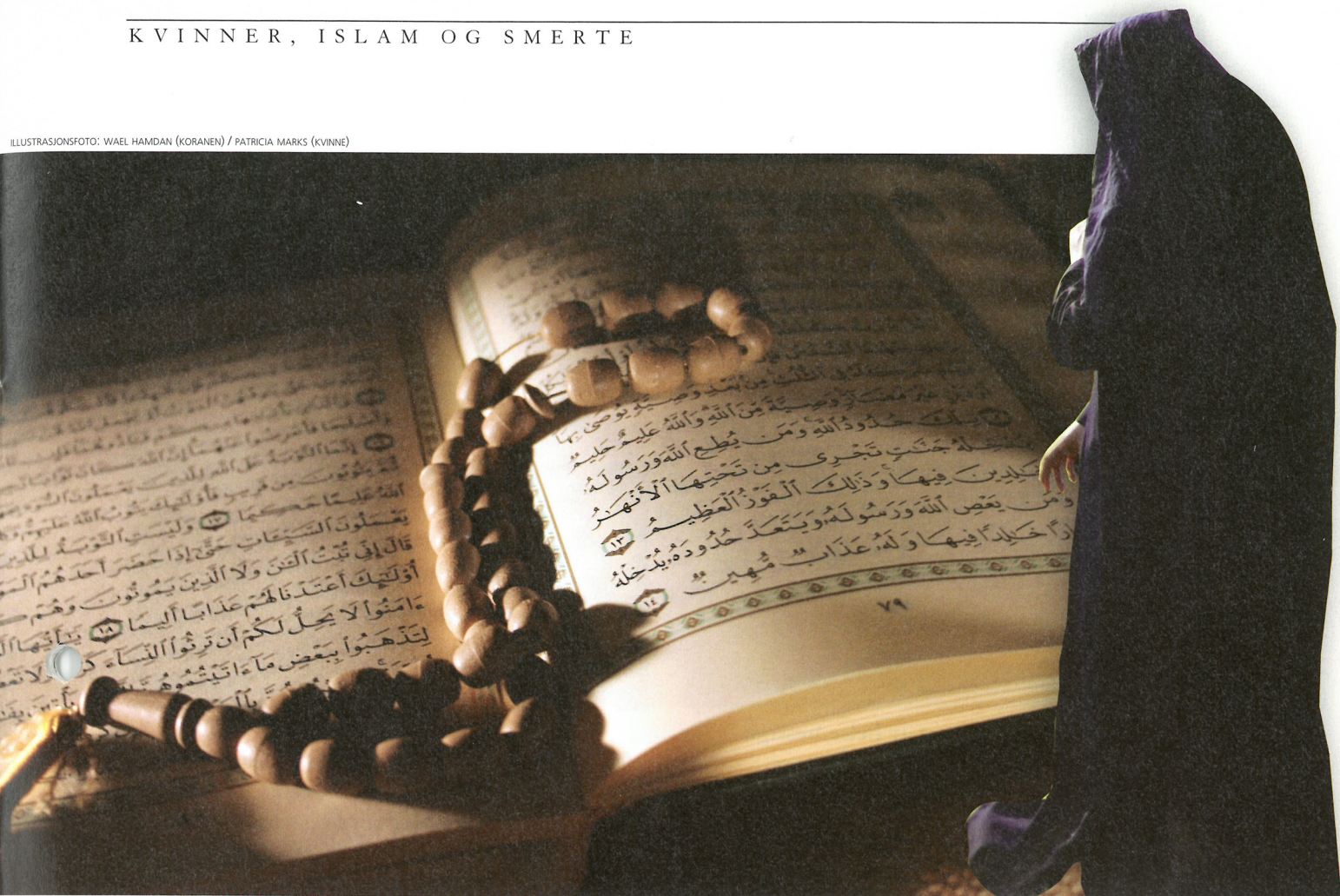
– Denne lange tradisjonen av ritualisert gråt og smerte, av pasjon og medlidelse, av identifisering og empati med martyrerne, skiller den mellom fysisk og metafysisk smerte?

– Den handler så mye om begge deler, altså voldsom og voldelig død og tragisk og smertelig tap som følge av disse, at mytologiene ikke vektlegger skiller. Tørste som en «historisk» hendelse knyttet til drapet på Husayn, Lille Ali og mange andre, er både en fysisk lidelse som alle mennesker, og spesielt de som lever i varme strøk med ørkenpreg, kjenner personlig og kroppslig. Tørsten representerer også lengten etter rettferdighet. Lidelsens og pasjonens aspekter, altså både opplevd smerte og bevitnet smerte, blir jo også iscenesatt som selvpåført smerte under Muharram-prosesjonene. Også vår vestlige kulturkrets kjenner dette helt inn i vår tid, ikke sant?

Kari Vogt tar en tenkepause før hun introduserer de endringer som den senere politiske utvikling i Iran har medført for både betydning og praksis av felles gråt og klage. Med utgangspunkt i Muharram-budskapet om undertrykkelse og lidelse har ideologisering av tradisjonene siden 1970-tallet medført nye tolkninger. Karbala, som før betydde passiv sorg, ble til aktiv kamp for Husayns idealer. Den gode strid, før et personlig engasjement, ble til en oppgave for hele samfunnet. Slik ble Muharram-prosesjonene til politiske manifestasjoner. Husayns skjebne ble tolket på nytt og budskapet ble politisert. Det førte til at martyriet ikke lenger var forbeholdt de syndefrie og rene imamene.

Martyrdøden som tidligere ikke ble hyllet som militær heldåd, ble nå knyttet til krig, den hellige krig, jihad. Martyr-idealet om den ultimale menneskelighet som handler om å gi sitt liv for den gode sak, dette idealet ble politisert og budskapet ble omtolket til martyriet som snarvei til paradiset. Med en paradisk-nøkkel i plast rundt halsen ble tusenvis av unge menn og barnesoldater sendt til slagmarkene og minefeltene i krigen mellom Irak og Iran som varte i åtte år, fra 1981–88.

ILLUSTRASJONSFOTO: WAEEL HAMDAN (KORANEN) / PATRICIA MARKS (KVINNE)

– Men forsvant de gamle betydningene helt eller eksisterte de tradisjonelle og de radikalt politiserte tolkningene side om side?

Igjen lager Kari Vogt et konsentrat av Irans religions- og idehistorie, nå fra 1925, da Reza Shah kom til makten, en sterk beundrer av Atatürks reformlinje i Tyrkia, og derfor stadig mer en fiendefigur for Irans geistlighet. Han sønn, Muhammad Reza Shah, en eksplisitt provestlig innstilt Pahlavi, provoserte presteveldet enda mer. Han søkte i svært liten grad råd hos landets geistlighet. Den mest tydelige tenker og skribent som uttrykte sin kritikk mot den sittende monark, om enn i begynnelsen ikke mot monarkiet, var en av de ledende shia-teologer, Ruhollah Khomeini. Khomeini formulerte stegvis en begrunnelse for den rettslærdes rett til makt. Dette ble presteskapets politiske legitimering etter revolusjonen, og med det ble prestene den islamske republikkens «rettmessige» ledere.

Med prestskapet som både politisk og åndelig ledelse gjenvant gråte-, klage- og smertetradisjonene sin prestisje. Men derved blir det å ta avstand fra disse ritualer alltid også en politisk opposisjonell handling, uansett om den er ment slik eller ei. Dessuten blir ritualene ansett som «for folkelige» av enkelte grupper. Men i den ritualiserte klage kan også mye frustrasjon finne sitt legitime om enn ikke adekvate uttrykk. Slik sett forener ritualene nå fenomener i form som representerer totale motsetninger i innhold. Og det er ikke

godt å si hvordan dagens iranere til enhver tid klarer å holde de ulike betydningene fra hverandre – og om de faktisk gjør det. Det er mote blant rike familier å invitere til gråtefester med predikanter tilstede. Å være invitert oppfattes som smigrende. Man gjør altså det sosialt aksepterte – og mener muligens noe helt annet med det.

– Jeg undres litt hvordan mennesker som vokser opp i en slik smertetradisjon finner seg tilrette med den ”objektive” smerten i den vestlige biomedisinen. Og særlig tenker jeg jo på den stigmatiseringen som følger med en smertepresentasjon som medisinsk teknologi ikke kan bekrefte eller som blir stående som «bare subjektiv» og derfor ved definisjon tegn til somatiseringslidelse, hvilket er en diagnose i klassifikasjonen av mentale lidelser.

Det er et interessant emne. Dette burde noen forske på.

I det vi har kommet så langt, må vi skilles. Jeg takker for en givende samtale.

Evt. spørsmål og kommentarer kan rettes til:
anlui-l@online.no